

Г. К. Тычко,
доктар філалагічных навук, прафесар

СТАТУС МАСАВАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў СУЧАСНАЙ КУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ

Паняцце *масавая літаратура* – неадназначнае. Падкрэсліваецца шматзначнасць тэрміна, яго сінанімічныя варыянты: *папулярная, трывіяльная, пара-, бульварная літаратура* – і адзначаецца, што найперш ім пазначаны вартасны «ніз» літаратурнай іерархіі, творы, якія адносяць да маргінальнай сферы агульнапрызнанай літаратуры і якія адпрэчваюць як кітч, псеўдалітаратура (М. Г. Мельнікаў). Савецкая масавая літаратура адрознівалася ад адпаведнай заходняй літаратуры некалькімі асноватворнымі рысамі. Па-першае, яна заставалася адданай мэце маральнага ўдасканалення дзякуючы чытанню і па гэтым чынніку выключыла тыпы пісьма, якія былі надзвычай паспяховыя і ўплывовыя на Захадзе. Напрыклад, існаванне савецкага штукарскага рамана неверагодна было б уявіць нават у 80-я гады. Па-другое, савецкія пісьменнікі не працавалі на рынку, а таму не праяўлялі цікавасці да развіцця шляхоў масавага гандлёвага абароту. Па-трэцяе, пад жанры савецкай масавай літаратуры была падведзена маральная аснова, якая аказалася цалкам чужой заходняй літаратуры, – адзначаюць замежныя даследчыкі [4, р. 35].

Паколькі беларуская літаратура была неад’емным складнікам савецкай, ёй таксама былі ўласцівыя пазначаныя асаблівасці. Хаця, безумоўна, асобныя аўтары і ў савецкія часы ў пэўнай ступені імкнуліся заваяваць чытача і павялічыць тыраж сваіх твораў, плённа выкарыстоўваючы прыёмы забаўляльна-дэтэктыўных жанраў. Да прыкладу, можна згадаць «Палескія рабінзоны» Янкі Маўра альбо «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча. У амерыканскім літаратуразнаўстве існуюць такія паняцці, як *mass literature* (*масавая літаратура*) і *popular fiction* (*папулярная літаратура*), размежаванне якіх адбываецца пераважна ў рамках культуралагічных даследаванняў. Прынята вылучаць чатыры функцыянальныя вобласці: *folk culture* – *popular culture* (=masscult) – *midculture* – *elite culture*. Прафесар Р. Браўн перапрацаваў гэтую структуру, выбудоўваючы яе ў парадку *folk culture* – *mass culture* – *popular culture* – *elite culture*, і прыйшоў да высновы, што *папулярная культура* схільная выкарыстоўваць напрацоўкі як

народнай, так і масавай культуры, пры гэтым не адмаўляючы ўзаемасувязь з элітарнай. Пераканаўчым доказам чаго даследчык лічыў раман Г. Мелвіла «Мобі Дзік, альбо Белы кіт» («Moby-Dick, or The Whale») [3, с. 17].

Нацыянальная масавая літаратура Беларусі – пытанне спрэчнае і маладаследаванае. Так, званая беларуская масавая літаратура дрэнна ўпісваецца ў традыцыйныя ўяўленні аб культурным феномене, паколькі для многіх пераканаўча гучыць тэзіс аб немагчымасці яе існавання ў краіне, дзе тыраж кнігі не перавышае трох-пяці тысяч асобнікаў, а колькасць насельніцтва складае больш дзесяці мільёнаў (П. Васючэнка). Істотным лічыцца і той факт, што беларуская культура спалучана з нацыянальнай міфапаэтычнай вобразнасцю і мала прыстасаваная да адаптацыі іншародных мастацкіх элементаў. Важнымі чыннікамі слабага развіцця масавай літаратуры ў Беларусі прызнаюцца пільная ўвага айчынных аўтараў да праблем нацыянальнага самавызначэння, а таксама маларухомасць і нізкая канкурэнтаздольнасць кніжнага рынку вага сектару, а адсюль – адсутнасць адладжаных выдавецкіх маркетынговых стратэгіяў і тактык, слабая масмедыйная падтрымка.

Прызнанне высокай мастацка-эстэтычнай каштоўнасці сучаснай беларускай прозы не садзейнічае прыцягненню да яе большага кола чытачоў. Пісьменнікі не заўсёды ўлічваюць іх інтарэсы і запатрабаванні, якія далёка не вычэрпваюцца традыцыйнымі ўяўленнямі пра прызначэнне літаратуры. Сучаснага чытача цікавіць кніга, якая ў аднолькавай меры ўтрымлівае элементы займальнага і сур'ёзнага, даступнага для разумення і неадназначнага, індывідуальна-асобнага і сацыяльна арыентаванага і, што не менш істотна, узнаўляе рэаліі сучаснай рэчаіснасці. Навуковы статус паняццяў *popular fiction* (*папулярная літаратура*) і *mass literature* (*масавае літаратура*) у 60–70-е гг. ХХ ст. заставаўся спрэчным. Часам паняцце *папулярная літаратура* разглядалася як сінонім да традыцыйнага *масавае літаратура*, таму выкарыстоўвалі яго выбарачна, як злучальнае звязно паміж «высокай» і «масавай». Разам з тым *popular fiction* па сваім складзе ўяўлялася неаднастайнай і разнаякаснай, тут былі вылучаны нават свае вартасна-эстэтычныя ўзроўні. Напрыклад, «Лоліта» У. Набокава гэта – *highbrow*, «Чалавек у шэрым фланэлевым гарнітуры» («The Man in the Gray Flannel Suit») С. Уілсана – *middlebrow*, «Пейтан-плейс» («Peyton Place») Г. Металіус – *lowbrow* [5]. У дачыненні да мідл-культурных праяў, у тым ліку літаратурных, неабходна

прызнаць іх адмысловы статус памежнай зоны, якая валодае здольнасцю наладжваць дыялог паміж цэнасна размежаванымі мастацкімі сістэмамі і генерыраваць новыя ідэі, сэнсы, прыёмы і сродкі выяўлення. Разам з тым неабходна адзначыць, што выдатныя творы мідл-культуры губляюцца ў гушчы нізкапробнай прадукцыі. У 90-е г. XX ст. мідл-літаратура заявіла аб сваім існаванні ў Расіі (творы Б. Акуніна, Д. Быкава, М. Велера, Я. Грышкаўца, В. Пялевіна, Л. Уліцкай). Свой статус мідл-літаратура набыла тут найперш у сілу арыентацыі на адмысловую спецыфіку мастацкага малюнка і на неадназначную мэтавую аўдыторыю. Сацыяльнае становішча – адна з нешматлікіх характарыстык мэтавай чытацкай групы, гэта так званы сярэдні клас, які ў Расіі ўключае не толькі «офісных інтэлектуалаў», а значна шырэйшыя пласты сучаснага грамадства.

Адрозненні паміж мастацкімі з’явамі *мідл-літаратура*, *белетрыстыка*, *якасная папулярная літаратура*, што ўжываюцца падчас характарыстыкі сучаснага літаратурнага працэсу, – вельмі нязначныя і закранаюць у асноўным узаемаадносіны элітарнага, «высокага» і масавага ў літаратурным працэсе пэўнага гісторыка-культурнага перыяду. Так, напрыклад, у Беларусі стан мідл-літаратуры характарызуецца тым, што асноватворныя прыкметы яе тут выяўляюцца слаба. Арыентацыя на класіку, асаблівасці моўнай сітуацыі, спецыфіка функцыянавання кніжнага рынку (перавага расійскай і замежнай літаратуры, абмежаванае кола беларускамоўных чытачоў, дзяржаўнае рэгуляванне), неканкурэнтаздольная маркетынгавая палітыка не спрыяюць актыўнаму развіццю айчыннай масавай літаратуры. «У сённяшняй нашай культуры адсутнічае маскульт, прынамсі, у тым выглядзе, які на Захадзе ці ў Расіі, а памкненні «тутэйшых» стварыць забаўляльную літаратуру – дэтэктыў, трылер, эратычны раман – так і засталіся на ўзроўні дэкларацый», – слухна адзначае Г. Кісліцына [2, с. 96]. Аднак нельга не адзначыць схільнасць сучаснай нацыянальнай прозы да белетрызацыі, да пошуку новых тэм, ідэй, займальных сюжэтаў і сучасных вобразаў. Можна згадаць: «Рыфма», «Збіральнік страху», «Армагедон-1895» Ю. Станкевіча, «Карабель», «Пабакі», «Прыгоды Базыля Беларуса» В. Гігевіча, «Прыгоды Рабунькі» і «Літоўскі воўк» А. Наварыча, «Шчарбаты талер» і «Рэвізія» А. Федарэнкі і інш. Нялішне прывесці з гэтай нагоды словы Д. Жукоўскага: «Не залічацца да ніжэйшага гатунку творы тых, хто будзе сумленна і адказна абуджаць у гэтым чытачу

смак да жыцця (паводле Мілаша Формана: паказваць праўду, але не даваць нудзіцца)» [1, с. 254].

Масавы рынак са сваёй палітыкай мэтавай жанравай дыферэнцыяцыі не здольны ў нашых умовах знайсці сваіх пастаянных адрасатаў і прыдатныя нішы. Падобная сітуацыя складваецца і ў іншых нацыянальных літаратурах, асабліва там, дзе існуе праблема «нечытаючага» маладога пакалення, інтарэсы якога аб'ектыўна пераарыентаваны на візуальна-віртуальныя відовішчна-гульнявыя формы тэхнакультуры. З мэтай прыцягнення, а па сутнасці, вяртання чытача да нацыянальнай кнігі ў Беларусі робяцца спробы стварыць айчынную займальную жанравую прозу. На гэтай ніве плённа працавалі і працуюць паслядоўнікі і пераемнікі У. Караткевіча: Л. Дайнека і В. Іпатава, К. Тарасаў і У. Арлоў, і нават культавы аўтар соцрэалізму І. Шамякін (прыгадаем яго «Сатанінскі тур») і інш. Разам з тым названыя аўтары і творы, выкарыстоўваючы элементы масавай літаратуры, усё ж рэальна ўкладваюцца ў рамкі літаратуры папулярнай. Што ж да масавай літаратуры, літаратуры «вартаснага нізу», то істотную ролю ў яе станаўленні адыграла літаб'яднанне «Тутэйшыя», куды ўваходзілі С. Кавалёў, А. Глобус, У. Сцяпан, А. Федарэнка, інш. і з якім звязваецца станаўленне і развіццё папулярных жанраў у Беларусі. Так, А. Глобус выступае пачынальнікам беларускай эратычнай літаратуры і коміксу («Дамавікамерон», «Дзікае паляванне»); С. Сокалаў-Воюш стварае, па сутнасці, першы беларускі трылер («Крывавы памол»), Уладзімір Сокалаў (калектыўны псеўданім А. Глобуса, М. Адамчыка і М. Клімковіча) – дэтэктыў-баявік («Заўсёды светла каля турэмных муроў»), Тэафілія Сабоцкая (калектыўны псеўданім А. Глобуса, М. Адамчыка і М. Клімковіча) – дэтэктыў-трылер («Сапежынскі прывід»). Элементы прыгодніцкіх, дэтэктыўна-містычных жанраў, «памежныя» асаблівасці мідл-літаратуры з розным поспехам імкнуцца выкарыстоўваць А. Федарэнка, П. Місько, Л. Рублеўская, А. Наварыч, Ю. Станкевіч, Б. Пятровіч, С. Балахонаў і іншыя як маладыя пісьменнікі, так і прадстаўнікі старэйшага пакалення.

---

1. Жукоўскі, Д. Літаратура для добраахвотнага чытання / Д. Жукоўскі // Arche = Пачатак. – 2002. – № 2. – С. 249–254.

2. Кісліцына, Г. М. Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадыгмы / Г. М. Кісліцына; Ін-т літ. НАН Беларусі. – Мінск: Логвінаў, 2006. – 205 с.

3. *Brown, R.* Popular culture: notes toward a definition / R. Brown // Popular culture theory and methodology : a basic introd. / ed.: H. E. Hinds, M. F. Motz, A. M. S. Nelson. – Madison, 2006. – P. 15–22.

4. *Reading* for entertainment in contemporary Russia : post-Soviet popular literature in historical perspective / ed. S. Lovell, B. Menzel. – München : Sagner, 2005. – 202 p.

5. *Wood, R. P.* Lolita in Peyton Place : highbrow, middlebrow, and lowbrow novels of the 1950s / R. P. Wood. – N.Y. : Garland Publ., 1995. – XI, 163 p.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ